

«ПОВЕРНЕННЯ ДО ОТЦІВ» ТА «ВІЛЬНА ЗУСТРІЧ ІЗ ЗАХОДОМ» ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО СВДЧЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я У СУЧАСНОМУ СВІТУ

Автор статті розглядає та аналізує поширену в православних колах думку про необхідність актуалізації святоотцівської спадщини. Саме нове відкриття та наслідування «духу» отцівського вчення у нинішніх умовах може бути тим голосом, яким буде звертатися православ'я до сучасної людини. Окреме місце у дослідженні займає питання діалогу православного богослов'я із західними теологічними традиціями, що особливо розвивався у ХХ ст. та має продовження на сучасному етапі.

Ключові поняття: святоотцівська спадщина, патристичний синтез, богослов'я, теологумени, «паризька школа», кафолічність, традиціоналізм.

Актуальність проблематики визначається роллю і значенням православ'я у житті не тільки України, але й ряду країн Східної Європи та Близького Сходу. Сучасний стан Православної Церкви стає об'єктом ґрунтовних наукових монографій і праць. Окремі аспекти названої проблеми висвітлюються як у релігійній, так і у світській літературі. Серед українських дослідників слід назвати публікації А. Колодного[6], О. Сагана[12], які приділяють значну увагу цій темі. Однак найбільше висвітлення ця проблема отримує у працях богословів, серед яких варто виділити доробок свящ. Г.Кочеткова[6;7], єп. Іларіона (Афеева) [2], прот. І.Зізіуласа[4], прот. І.Меєндорфа [8], прот. Г.Флоровського [9], митр. Дамаскіна (Папандреу) [3] та ін.

Автор ставить собі за **мету**, окрім описання даної проблематики, здійснити аналіз причин актуалізації патристичного синтезу у контексті сучасних процесів, що мають місце у сучасному Вселенському православ'ї.

Ще на початку ХХ ст. відомим російським богословом Георгієм Флоровським був окреслений оптимальний напрям розвитку сучасного православного богослов'я. Він, на його думку, полягав у розробці двох аспектів: перший – повернення до Отців; інший – «вільна зустріч із Заходом».

Вчення Отців, на думку православних богословів, – це та основа, на якій повинна будуватися Церква. За словами Георгія Флоровського: «Отцівські творіння є для нас джерелом творчого натхнення, прикладом християнської мужності та мудрості. Це є школа християнської думки, християнського любомудрства.., вічний світ нестаріючої практики і уморіння. Тільки у ньому і з нього відкривається правдивий і вірний шлях до нового християнського синтезу, якого потребує і котрого шукає сучасна епоха» [13, с. 6].

Православне богослов'я ХХ ст. дійсно розвивалося під гаслом «повернення до Отців». Воно збагатилося не тільки великою кількістю досліджень творчості окремих авторів, але і відновленням викладу святоотцівського погляду на окремі догматичні теми і проблеми. Було також зроблено спроби патристичного синтезу, наприклад, у праці В.Лоського «Нариси містичного богослов'я Східної Церкви» [9] і книзі протоієрея Івана Меєндорфа «Візантійське богослов'я» [10].

Тема апеляції до авторитету «Святих Отців» характерна для православного богослов'я і зараз. Її використовують як спосіб підтвердження церковності висловлених думок. Потрібно констатувати, що нині спостерігається нова хвиля процесу «повернення до Отців». «Православна Церква в ХХ столітті, – вважає Іван (Зізіулас), – особливо повинна бути вдячна Господу за те, що православне богослов'я заново відкрило свої святоотцівські коріння, усвідомило значення *Lex orandi* (закону молитви), перш за все Святої Євхаристії, а завдяки вражаючому відновленню чернечих традицій відродило дух отців-пустельників» [4, с. 21].

Достатньо поширеним аргументом на користь повернення до святоотцівської практики є думка, що православна традиція у певний момент історії відійшла від істинного шляху розвитку і попрямувала шляхом підміни істинного церковного Передання. Ще на початку ХХ ст. відомий вчений богослов М.Аксаков писав: «Не переробити зверху донизу Церкву прагнемо ми, а вказати і звернути увагу на зміни (негативні), що відбулися у ній і зробити спроби їх усунути» [1, с. 142]. Таким чином, ідеал православного християнства вбачається у поверненні до, так би мовити, ідеалу древньої Церкви. Усі ересі, розколи, розділення виникали, згідно цієї концепції, саме від невідчуття Передання, від заміни істинного вчення на суб'єктивні переконання. «Наша церковна практика, – говорить сучасний богослов Іларіон (Алфеев), – не спирається на святоотцівське вчення – і у цьому корінь багатьох проблем сучасного церковного буття» [2, с. 490].

Отже, як ми бачимо, для православної богословської думки є характерним твердження, що Святі Отці – це ті, хто правильно виразив вчення Церкви. Втім, дане твердження є досить відносним, оскільки не все висловлене Отцями може бути назване абсолютно адекватним церковному віровченню. Багато звикли говорити про «Святих Отців» так, ніби мова йде про групу людей, що працювали колективно та писали одне і те саме. Проте Отці Церкви – це люди, котрі жили в різні епохи, писали, виходячи із різних культурно-історичних і церковно-богословських контекстів, часто вступали в суперечки один з одним (достатньо згадати Іоанна Златоустого і Єпіфанія Кіпрського, Кирила Александрійського і Феодорита Кіпрського, чи більш пізніших святителів Йосипа Волоцького і Ніла Сорського). Деякі Отці, крім того, висловлювали так звані «приватні богословські думки» («теологумени»), не прийняті усією Церквою. Можна у зв'язку з цим поставити питання: чи доречно взагалі говорити про «вчення Отців» як про якусь єдину когерентну богословську систему, а чи ж вислів «святоотцівське богослов'я» слід використовувати тільки як родове поняття (в тому ж розумінні, в якому ми говоримо, наприклад, про «античну філософію»)?

Патристична традиція не є єдиним полем, яке всі Отці обробляли разом. Вона багатополлярна і включає в себе різні часові, лінгвістичні і культурні пласти. Так, наприклад, грецька і латинська патристичні традиції вже у III ст. різко відрізнялися одна від одної у догматичному плані. Достатньо буде порівняти вчення про Трійцю Орігена і Тертуліана, щоб переконатися у цьому. Все це наводить нас на висновок, що говорити про єдиний контекст святоотцівської спадщини можна з великою натяжкою. А якщо це так, то потрібно визнати необхідність обережного підходу до означеного питання. Подібна думка висловлюється і деякими сучасними богословами [8].

Сучасному православ'ю потрібно визнати, що далеко не на усі питання, які хвилюють людство у XXI ст., можна знайти відповіді у творах древніх Отців. Тому (і це визнають самі богослови) важливіше засвоїти дух святоотцівського богослов'я, а не тільки букву. Апологети повернення до святоотцівської традиції пропонують вибирати такий спосіб вирішення актуальних проблем сучасності, який відповідав би духу святоотцівського вчення, тобто не буквально калькування і пристосування висловів святих отців до сучасних проблем, почасти таких, що зовсім не стосуються цих проблем, а перейняття тих критеріїв, за допомогою яких отці православної Церкви знаходили вірні відповіді на питання свого часу. Влучно з цього приводу висловився богослов РПЦ прот. Г.Кочетков: «Потрібно прагнути відновити у Церкві механізми, які б актуалізували повноту Духу і Смислу у ній» [7, с. 83].

Сучасне православ'я потребує того, щоб творчий потенціал був включений до середини християнської традиції, як це було в часи святих Отців, як це було на Заході в Середні віки. «Сьогодні наше завдання полягає не тільки в тому, щоб залишитись вірними Отцям, вірними їхній думці, але і в тому, щоб їх наслідувати в їх відкритості проблемам свого часу» – каже богослов [11, с. 57–58]. Тоді відбувався процес творчого мислення, який в західному християнстві йде і сьогодні. Не тільки вивчати творіння Отців, але й вчитися по-святоотцівськи мислити. Ось яке завдання ставлять перед собою православні богослови у кінцевому підсумку. «Місія полягає у тому, щоб не тільки зробити нашу віру дійсно «отцівською», але й вміти висловлювати її мовою, доступною людині XXI ст.», – каже єпископ Іларіон [2, с. 444].

Успіху християнства у VI ст. сприяло вміння Отців Церкви говорити мовою свого часу, відповідаючи на питання, які перед ним ставило життя. Святоотцівське богослов'я не було «застарілим». Отці йшли в ногу із часом, бо писали для свого часу, вводили різноманітні нововведення та вдосконалення у церковне життя, але ж вони не передбачали і не прагнули того, щоб ними цей час зупинити та законсервувати богослов'я. Неуспіх православної місії у сучасному світі багато в чому пов'язаний з тим, що богослов'я не дає відповіді на запити сучасного життя, а прагне перекласти їх на авторитет стародавніх церковних письменників. Суспільство хоче від Церкви отримати відповіді на всі актуальні проблеми сучасності теперішньою мовою та з урахуванням реалій XXI ст. Перевидання праць церковних авторитетів минулого не може повною мірою задовольнити запити людини. Питання сімейних відносин, взаємини з представниками інших віросповідань (діалог з ісламом), сім'ї, члени яких належать до різних релігійних традицій, та багато іншого.

Православні богослови твердять, що тільки завдяки богословському відродженню православ'я зможе уникнути нової історичної катастрофи, під якою вони розуміють відхід молодого покоління від Церкви. «Єдине осмислене майбутнє – у богослов'ї», – зазначає один із православних богословів [11, с. 75–76]. Доповненням може служити думка британського єпископа Каліста (Уера) про те, що XXI ст. у православ'ї має стати «епохою Отців» [5, с. 2]. Цим твердженням сучасний богослов продовжує думку протоієрея Георгія Флоровського, який говорив, що не потрібно обмежувати «століття Отців» якимось часом у минулому [14, с. 383–384].

Таким чином, потрібно підсумувати, що успіх православ'я в сучасному світі богослови шукають у поверненні до витоків раннього християнства. Навіть саме слово «оновлення», за тлумачним словником В.Даля, має значення «приведення у відповідність».

Однак, не варто особливо спокушатися подібним підходом. Подібну тезу у свій час проголосили протестанти, які бачили досвід ранньої Церкви ідеалом християнства. Це не дало потрібного ефекту протестантському напрямку християнства і навряд чи може бути дієвим, і що саме основне, потрібним православ'ю. Будь-яка зміна, навіть у зовнішніх формах, у православ'ї може сприйнятися неадекватно у середовищі більшості віруючих. Багато з того, що мало місце у практиці первісного християнства, сьогодні для більшості православних є неможливим (наприклад, причастя без сповіді, або практика відлучення від причастя за тяжкі гріхи на десятки років та ін.). Усе це богословами пояснюється виходячи з принципу ікономії, тобто Божого піклування про спасіння людини. А відтак логічним є керуватися цим принципом і в питанні розвитку богослов'я.

Водночас варто зауважити, що православ'ю потрібно звернути увагу не стільки на спадок Отців Церкви, скільки осмислити та перейняти ту мотивацію, яка спонукала їх до активної церковної творчості. Адже та тисячолітня спадщина, яку православна Церква отримала від них, була продиктована конкретними потребами пастви. Східне християнство, наприклад, уже понад півтори тисячі років користується літургією Іоанна Златоустого, який, між іншим, увів її як реакцію на пишні арианські богослужіння. Петро Могила започаткував новий вид богослужіння під назвою Пасія як альтернативу популярній серед віруючих того часу уніатській Хресній дорозі. Таких прикладів можна перерахувати безліч.

Подібну тактику обрав для себе сучасний католицизм, який прагне переймати позитивні елементи із практики протестантських конфесій та подавати їх у католицькій інтерпретації. Це стосується і харизматичних служінь, впровадження різноманітних молодіжних літургічних програм тощо.

Що стосується другого аспекту розвитку православного богослов'я, то він був визначений Флоровським як «вільна зустріч із Заходом». І дійсно, якщо здійснити певну історичну ретроспективу, то можна побачити, що усе минуле століття на Заході православна богословська наука не стояла на місці. Розвивалася вона силами російських богословів, які мігрували туди на початку ХХ ст. Колосальний стрибок був зроблений у сфері біблеїстики: з'явилися критичні видання текстів Святого Писання, велика кількість монографій, досліджень, статей з біблійної історії, біблійного богослов'я. У царині вивчення святоотцівської спадщини було зроблено також чимало: з'явилися багатотомні критичні видання Отців. Таким чином, єдиною оазою академічного православного богослов'я минулого століття стали богословські школи зарубіжжя – Паризький богословський інститут та Свято-Володимирівська академія у Нью-Йорку. Зустріч із Заходом виявилася для представників цих шкіл досить плідною. Без перебільшення скажемо, що саме завдяки здобуткам православних богословських шкіл Заходу православ'я для західних християн перестало бути екзотичною «східною релігією». Саме у цей період західний світ познайомився із Східним християнством. Вигнання на Захід таких православних богословів і філософів як Г.Флоровський, Г.Федотов, В.Лоський, В.Зеньковський, С.Булгаков, М.Бердяєв та ін. було дарунком православ'я для християнського світу.

Так, у богослов'ї «паризької школи» ми можемо виділити п'ять найбільш помітних напрямків. Перший з них пов'язаний з іменами архімандрита Кіприана (Керна), протоієрея Георгія Флоровського, Володимира Лоського, архієпископа Василя (Кривошеїна) і протопресвітера Івана Мейєндорфа. Вони звернулися до вивчення спадщини святоотцівської та візантійської духовності. Інший напрям пов'язаний із протоієреєм Сергієм Булгаковим. Він сягає своїм корінням у російський релігійний ренесанс кінця ХІХ – початку ХХ ст., де впливи східної патристики переплелися з ідеями німецького ідеалізму та релігійними поглядами Володимира Соловйова і священника Павла Флоровського. Третій напрям готував ґрунт для «літургійного відродження» у Православній Церкві. Він пов'язаний з іменами видатних літургістів – протоієрея Миколи Афанасьєва і протопресвітера Олександра Шмемана. Четвертий напрям характеризувався інтересом до осмислення російської історії, літератури, культури і духовності. До нього можна віднести Георгій Федотова, Константина Мочульського, Іван Концевич, Анатолія Карташова та ін. І, на завершення, п'ятий напрям розвивав традиції російської релігійно-філософської думки. Представниками його були Семен Франк, Лев Шестов, протоієрей Василь Зінковський.

Представники «паризької школи» створили цілу бібліотеку праць з богослов'я, релігійної філософії, історії Церкви, історії духовної культури та ін. Слід відзначити, що православні богослови, ознайомившись із здобутками католицької та протестантської теології, значно змінили своє ставлення до них. Іван Мейєндорф неодноразово відзначав, що православне богослов'я повинно бути не «східним» у вузько-конфесійному розумінні, а універсальним, кафоличним, вселенським: «Усі християни стоять перед викликом єдиного і в своїй основі розцерковленого світу. Цьому виклику потрібно дивитися в обличчя...як проблемі, що має потребу у богословській та духовній відповіді.

Для молодих поколінь, де б вони не були, не суттєво, від якої саме духовної генеалогії залежить ця відповідь – західної, східної, візантійської чи латинської, тільки б вона пролунала для них істиною і життям. Тому православне богослов'я буде або істинно «кафолічним»..., або не буде богослов'ям взагалі» [11, с. 175]. Отже, ми можемо відзначити, що оновлення православ'я, початок якого бачимо наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., активно продовжили на Заході, а не на православному Сході.

Однак ми не можемо стверджувати, що здобутки цих визначних богословів ХХ ст. були гідно оцінені у православному богослов'ї пострадянського простору. Тут варто сказати, що праці цих богословів користуються популярністю у середовищі інтелігенції, але, на жаль, не вивчаються систематично в духовних школах. Вони тільки починають входити в обіг сьогоднішньої богословської науки на пострадянських теренах, позаяк їхні тверезі критичні дослідження проблем і перспектив православ'я є вельми корисними у сьогоднішніх реаліях. Саме згадані богослови вперше комплексно підняли питання про доцільність перегляду православної спадщини на предмет виокремлення у ній вічного і незмінного та такого, що може змінюватися у залежності від обставин часу. У своїх працях на основі глибокого богословсько-історичного аналізу вони доводять не тільки можливість, але й необхідність оновлення у православ'ї. У книзі «Введення в богослов'я. Курс лекцій з догматичного богослов'я» А.Шмеман пише: «Богослов'я не є чимось раз і назавжди готовим і окресленим, свого роду таким, що впало з неба. Воно є продукт безперервного творчого процесу, який можна охарактеризувати як «твориму сучасність». Богослов'я завжди буде залежати як від наших духовних потреб, так і від міри злиття його з православною Церквою і проникнення тією Істиною, яку Церква із собою несе» [15, с. 34].

Подібні ідеї все частіше лунають з боку вітчизняних богословів. На теренах СНД причиною активізації подібних думок є докорінна зміна умов, у яких функціонує православ'я. Демократичні принципи у державах соціалістичного табору зрівнюють його із іншими духовними традиціями. У таких умовах віруючий отримує змогу порівняти усі «за» і «проти» будь-якої релігійної практики. Православні богослови, усвідомлюючи важливість більш широкого впливу Церкви на соціальну сферу та відзначаючи певні успіхи протестантських Церков, не можуть механічно копіювати їхню діяльність. Тим більше вони не можуть погодитись на рішучу модернізацію догматики з метою посилення впливу на сім'ю, особистість, молодь за протестантським зразком. Копіювання діяльності баптистських, п'ятидесятницьких чи харизматичних об'єднань протестантського типу неможливе через відмінності структур православної і протестантської Церков, догматичних особливостей, принципово різного становища віруючих у Церкві.

Православні богослови прагнуть втілювати свій ексклюзивний підхід. Вони дуже обережно підходять до питання сучасної інтерпретації догматики. «Ми не потребуємо того, що звичайно називають «новим богослов'ям», яке пориває з Переданням і церковною спадщиною. Церкві, безперечно, необхідно, щоб богослов'я вирішувало сьогоднішні питання, а не повторювало старе вирішення старих запитань», – говорить православний богослов Г.Кочетков [8].

Богослови говорять про те, що «вже настав час, щоб дати авторитетну православну відповідь таким сучасним проблемам як церковне розділення, сприяти внеску християнських Церков і конфесій у справу захисту прав людини і унікальної святості людської особистості, торжества християнських ідеалів миру, справедливості і любові між людьми та народами, поваги і охорони божественного творіння від руйнівного і варварського безумства сучасної людини, більш повного використання усіх прошарків віруючих у тілі Церкви і взагалі вирішити питання більш системного тлумачення відношення Бога до сучасної людини і світу» [3, с. 14].

Отже, можна зробити висновок, що виходом з кризи богослов'я у православній Церкві бачать шлях компромісу між модернізмом і традиціоналізмом. Обов'язок православного богослов'я, на думку церковних авторитетів, полягає у тому, що воно повинно принести і пристосувати неоціненний скарб багатовікового святоотцівського Передання до нової проблематики усього християнського світу.

Література

1. Аксаков Н.П. Духа не угашайте. – М.: Свято-Филаретовская московская высшая православно-христианская школа, 2000.
2. Алфеев Илларион, епископ Керченский. Православное богословие на рубеже эпох. – 2-е изд. дополненное. – К.: Дух і літера, 2002.
3. Дамаскин (Папандреу), митрополит Швейцарский. Православие на пороге третьего тысячелетия. – К., 1999.
4. Зизиулас Иоанн, митрополит Пергамский. Православная Церковь и третье тысячелетие //Русская мысль. – 2000. – №4344.
5. Каллист (Уер), епископ Диоклийский. Мы живем в эпоху Отцов //Камо Грядеши. – 2004. – №1(24).

6. Колодний А.М. Християнство в духовних і культурних процесах сучасності // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: «Рута» 2003. – Вип. 163-164. – С.6-11.
7. Кочетков Г. Об опасных тенденциях в современной церковной жизни // http://www.uic.nnov.ru/~dofa/publ/sret-lit_29.htm
8. Кочетков Г. Современное богословие // http://sfi.ru/ar.asp?rubr_id
9. Лосский В. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. — М., 1991.
10. Мейендорф И., прот. Византийское богословие: Исторические направления и вероучение». М., 2001; 2-е издание: «Византийское богословие: Исторические и доктринальные темы». — Минск, 2001.
11. Мейендорф И., прот. Православие в современном мире. – М.: Путь, 1997.
12. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К.: Світ Знань, 2004.
13. Флоровский Г. Восточные Отцы IV века. – 2-е изд. – М., 1992.
14. Флоровский Г., протоиерей. Догмат и история. – М., 1998.
15. Шмеман А. Введение в богословие. Курс лекций по догматическому богословию. – М., 1993.

Summary

Arsen Marchyshak

"Return to the fathers" and "Free Meeting with the West" as a guarantee of effective testimony of Orthodoxy in the modern world

The author of this article examines and analyzes the prevailing opinion in Orthodox circles about the need to update holy fathers' heritage. This new discovery and imitation of "spirit" of father's doctrine in the present context may be that voice with which orthodoxy will appeal to the modern man. Particular place is taken by question of Orthodox theology dialogue with Western theological tradition that developed especially in the twentieth century and has continued at the present stage.